

THE EVALUATION ON MEHMET AKIF ERSOY'S SOME POETRIES IN THE CONTEXT OF KALAM

Dr. Süleyman KOYUNCU

Aksaray University

koyuncusuleyman@hotmail.com

Abstract

The man developed some methods in order to transfer the tradition, custom and conventions to the next generations in the periods when the writing was not just invented.. Another way to transfer the culture is the poetry. The poetry culture sustains its vitality and liveness as an inseparable part of our literature. The poetry councils were made in Arabic, Turkish and each language in currency. The poetry's most important feature is to state many things with a few words. Namely, it is seen that the one which is stated in a few verse takes the pages if we write it as the prose. Moreover, it is clear that the poetry has the writing different. These differences raise from the poetry's poet, the setting and conditions which give the writing feeling to the poet. Mehmet Âkif's poetries, who is our national poet, got their share from the aforementioned reasons. There are the verses on some of his poetries that they seem firstly to be more than their purpose. We think that it is necessary to evaluate the verses as considering all of them one by one, in consideration the setting that they were written, the poet's mood on the time and all the reasons to write in terms of the faith. We want to seek an answer for the questions whether this kind of poetries or idioms has got a terminological name in the rhetoric science, literature and even in the sufism, what it is if it is available, whether there are another samples and to explain " Teşbih-i Maklûbu", that Âkif made it between two groups with the same purposes and goal and which was not approved well among the public, within the framework work of rhetoric science in our study.

Key Words: *National Poet, Poetry, Mehmet Âkif Ersoy, Faith, Simile, Literature, Sufizm, Kalam.*

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN BAZI ŞİİRLERİNİN KELAM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Öz

Yazının henüz icat edilmediği dönemlerde, insanlar gelenek, örf ve adetlerini gelecek nesillere aktarmak için bazı yöntemler geliştirmişlerdir. Kültür aktarımının bir yolu ise şiirdir. Şiir kültürü edebiyatımızın ayrılmaz bir bölümü olarak hayatini ve canlılığını sürdürmektedir. Şiir nesir kadar önemlidir. Arapçada, Türkçede ve her dilde şiir divanları oluşturulmuştur. Şiirin en önemli özelliği az sözle çok mana ifade etmektir. Bunun yanında şiirde yazım farkları olduğu açıktır. Bu farklar şiiri yazan, şaire o şiiri yazma hissini veren ortam ve

şartlardan kaynaklanmaktadır. Milli Şairimiz Mehmet Âkif'in şiirleri de bahsedilen sebeplerden etkilenmiştir. Onun bazı şiirlerinde de ilk etapta maksadını aşmış gibi görünen mısraları vardır. Bu mısraları tek tek ele alıp, yazdıkları ortamı, şairin o andaki halet-i ruhiyesini ve yazdıran bütün sebepleri göz önünde tutarak inanç açısından değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Çalışmamızda ise bu tür şiirlerin veya deyimlerin belagat ilminde, edebiyatta ve hatta tasavvufta terimsel bir adı var mıdır, varsa nedir, başkaca örnekleri mevcut mudur, sorularına cevap aramak ve Âkif'in, maksatları ve hedefleri aynı olan iki gurubun arasında yaptığı, genel olarak halk arasında pek hoş karşılanmayan "Teşbih-i Maklûb" belagat ilmi çerçevesinde ve kalam ilmi açısından izah etmek istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Milli Şair, Şiir, Mehmet Âkif Ersoy, İnanç, Teşbih, Edebiyat, Tasavvuf, Kalam.*

Giriş

Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinin bütününe birden bakıldığında, terennüm ettikleri manalara göre onun tavırlarının, ses tonunun değiştiğini, milletin tamamını ilgilendiren üzücü ve kan dondurucu hadiseler karşısında adeta hücrelerine ayrıldığını görüyoruz. Buradan anlıyoruz ki Âkif, şâir olup, o şuara zincirinde bir halka olma sevdasında değil, belki halkın sesi olup onu haykırırken kamçı yemeye razı olduğunu, onların derdini dert edindiğini gösteren vatanperverdir. Mehmet Âkif'in şiirlerini din, millet ve vatan yararı fikri etrafında ördüğü görülür (Issı, 2007: 82).

Akılcı açıdan yazılmış şiirlerinde olduğu gibi, diğer birçok şiirinin ortaya çıkışında ahlakçılığın, cemiyetçiliğin, cemiyetin dertleriyle dertlenen diğerkâm mizacının ve idealizminin etkisinin olduğu söylenmelidir. Ondaki cemiyet sorumluluğunu Hasan Basri Çantay'a söylemiş olduğu, "Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim." (Issı, 2007: 82) cümlesi, net bir biçimde ortaya koyar.

Mehmet Âkif, Edebiyat-ı Cedide ve Fikret'in getirdiği mahalli şiir zevkini almış ve bir nevi mükemmelliğe götürmüştür. İnanıldığı bir dünyanın yavaş yavaş çökmekte olduğunu görmekten doğan ıstırapı zaman zaman sesini bütün bir ufku aksisedası yapar (Yeşil, 2011: 418).

" Bu diyarın hani sahipleri? dersin; cinler,

Hani sahipleri, der karşıdaki dağdan bu sefer "(Ersoy, 1973: 380).

"Gündüz insan sesi duymaz, gece görmez bir ışık,

Yolcu haykırsa da baykuş gibi çığlık çığlık" (s.379). Bu mısralarında memleketin bir an önce kurtulmasını hedef alan Âkif, bu uğurda gözle görülür bir hareket olmadığından yakınmaktadır

Toplum için yaşayan Âkif, her şeyini İslam'ın yücelmesi, içi boşaltılmamış, sadece kendisine uyulan bir İslam dinini, onun kanunu Yüce Kitabını, İ'lâ-i kelimetullahı gaye edinmiş ve bu uğurda asla tavizi görülmemiştir. Kur'an ve sünnetten tevarüs eden İslam ahlakı ile örtüşen bir karakter yapısına sahip olan Âkif, İslam öğretisiyle yetişmiş, hayata geçirmiştir (Aktaş, 2011: 190).

Âkif, ilim ve insaniyet bakımından çok geniş bir yelpazede kabul görmüştür. Tahsilli ya da değil, herkesin evinde safahat ve Âkif vardır. Çünkü Âkif manzum hikâyelerinde caminin ve sokağın diliyle konuşmakta, cemaate onların içinden biri olarak hitap etmektedir. Öyle ki bu cemaat hâlâ şair denince Âkif'in manzum hikayelerinden mısralar hatırlamaktadır (Aktaş, 2011:190). Genç şair 1900'lerde cemiyete yönelir. Sanat hayatının bu ikinci döneminde toplumun yaralarına parmak basacaktır. Hürriyet ve "istibdat" konularına eğilecektir. Çocukların sefaleti, düşkün ihtiyarların çilesi, toplumun kanayan yaraları bu dönemin başlıca konularıdır. "İstibdat", "Hürriyet", "Hasta", "Bebek", "Küfe", "Seyfi Baba", "Koca karı ile Ömer", "Mahalle Kahvesi", "Meyhane" gibi manzumeleri bunların güzel örnekleridir (Kaytancı, 2007: 23).

Âkif'in ele aldığı konular, ferdi hassasiyetten cemiyet meselelerine, oradan da millet ve medeniyet davasına doğru gelişme ve genişleme göstermiştir. O, sanatının olgunluk devresine doğru hürriyet anlayışı, istiklal, vatan, birlik şuuru, yüksek dinî ve ahlakî duygu ve düşünceler, terakki, medeniyet gibi genel fikrî konular ve yüksek manevî değerler üzerinde durmuştur. Âkif inandığı gibi düşünür, düşündüğü gibi yaşar, inandıklarını, gördüklerini bütün açıklığı ve çıplaklığı ile ortaya koyardı. Hakkın ve doğrunun karşısında kim olursa olsun, o, hakkı seçer, onun elinden tutar ve kaldırırdı. Onun sözü ve özü birdi; sözünün arkasında dururdu; durmayanlara da anında küser ve hadlerini öylece bildirirdi(Kaytancı, 2007: 48).

"Hayır, hayal ile yoktur benim alış verişim;

İnan ki: her ne demişsem görüp de söylemişim" (s.3). Böylece şiirine "realizm"i kazandırmıştır.

Âkif, hiçbir zaman kendisini katı bir ideolojinin emrine vermediği gibi bir edebî akımın dar çerçevesi içerisine de hapsedmemiştir. Sanatı da toplum için düşünmüş, sanat sanat içindir anlayışını lüks saymıştır. Edebiyat da toplumun hizmetinde olmalı, ahlakını güzelleştirmeli, gözünü açmalı, ona ibret dersi vermelidir. "Sanat toplum içindir" görüşünde olan ve buna hep bağlı kalan halkın şairi Mehmet Âkif, beğenip takdir ettiği halde, ne Recaî Mahmut Ekrem'le Abdülhak Hamit Tarhan'ın, ne de Cenap Şehabettin ile "Servet-i Fünuncuların" yolundan gitmiştir (Kaytancı, 2007: 49). Aslında Mehmet Âkif İstiklal Marşında zikrettiği ve kutsal ifade eden bütün kavramların şairidir. Çünkü "Hak, bayrak, şehadet, istiklal" gibi kavramların hepsini kucaklayan ve hayatını ebediyete intikal ettiren, insanımızı ve insanlığı ölümsüzlük yurduna layık bir anlayışa, Allah'ın birliğine, namaza, kurtuluşa davet eden ezan'ın da şairidir. "Ezan" kavramını şiirin atmosferine bir manyetik ses olarak işlemiş, bu sayede "marş" hem kutsal bir boyut kazanmış, hem de anlam ve bağlam, ortam ve atmosfer açısından genişlemiştir (Akay-Andı, 2012: 25-26).

Âkif,, Türkiye'nin bin yıllık Müslüman kültür ortamının son yüzyılda yetiştirdiği iyi niyet abidesi, örnek bir şahsiyetti. Hile ve entrika bilmeyen bir insandı. Selefî bir İslam anlayış ve derinliğine sahipti O, bu karakterinden dolayı şahsiyetçilik yaparak şiirleri vasıtasıyla popülerite kazanmak, öne çıkarak iç dünyasını tatmin etme, doyumuna ulaşma, işte o, ünlü şair Âkif budur, söylesinler ve işaretini yapsınlar diye bir sevdası olmamıştır (Doğan, 1989: 37).

1. Mehmet Âkif'in Ortam Ve Şartlara Göre Sahip Olduğu Halet-İ Ruhîyesi

Mehmet Âkif'in Hz. Muhammed'i (s.a.v.), Kur'an'ı, kutsalı, mukaddesatı ve iyilik adına ne varsa öven şiirleri vardır. Fazla aşırıya kaçmamakla beraber, kahırlandığı şiirleri de eksik değildir. Fakat Âkif'te öyle bir dönem vardır ki, o dönemde sahip olduğu halet-i ruhîyesinin derecesini ölçmek ve tahmin etmek oldukça zordur. Bunun için de, Âkif'i o sakin dünyasından alıp, bu ruh dünyasına sürükleyen şart ve ana sebeplere bakmak ve araştırmak gerekir. Âkif memleketinin kurtuluşu için çırpınanların önünde gitmesine rağmen, bir şeyler yapamadığından yakınmaktadır. Halbuki onun çırpınırları emperyalizmin Nasyonalit politikalarına karşı millî bir direniş (Çetin, 2017/23) meydana getirme yönündeydi. Bu bapta yazdığı "Hüsran" adlı şiirinde yeis ve bedbinlik göze çarpar: (Karakoç, 2007:23).

"Ben böyle bakıp durmayacaktım dili bağlı,
İslam'ı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür imanlı beyinler coşar ancak,
Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım!
Haykır! Kime lakin? Hani sahipleri yurdun?
Elleri yatanlar, sağa baktım, sola baktım;
Feryadımı artık boğarak, yasımı tuttum"(s.427).

Memleket oldukça buhranlı günler geçirmektedir. Her cepheden gelen ses, olağanüstü haberler bültenidir. Sonuç önemsenmeden, bu toprakların büyük günlerde şahit olduğu, aklın zapt edemeyeceği olaylar akar gider. Kafkaslarda, Çanakkale'de kan, Müslüman Türk kanı yere silinmez şahadet çizgisini çeker. Âkif de, bu günlerde her yurtsever gibi, heyecandan heyecana, umuttan umuda, en beyaz renge, en yeşil duyguya, en kara kötümserlikten en ak iyimserliğe geçer durur (Karakoç, 2007: 23). Acının bile acı çektiği o dönemleri Âkif:

"İnler Safahat"ım daki Hüsran bile sessiz!" (Ersoy, 2012: 427).

mırsalalarıyla dile getirir (Karakoç, 2007:24).

Türk Edebiyatında Âkif kadar, hayatı şiire ve şiiri hayata sokmuş şair yoktur. Yalnız, bu hayat, merkez olarak alınmamış, o çağdaki Türkiye şartları içinde ve belli bir ışık altında müşahade edilmiştir. Âkif'in çıkış noktası olarak aldığı bu ışık İslam'dır ve İslam'ın ışığında 600 yıllık İslam – Türk Devleti çökerken cemiyetimizin içinde bulunduğu ahlakî, içtimaî, ruhî, iktisadî şartlar, en amansız bir gözle, adeta bir cerrah teşrihçiğiyle ortaya serilir (Karakoç, 2007: 33-34). Çanakkale Müslüman Türk milletinin İ'la-i kelimetullah uğrunda verdiği mücadelenin simgesi olmuştur. Zorluklar ve acılar içindeki Âkif'in, bu yüzden 1918'de yazdığı bütün şiirlerinde derin bir karamsarlık hissedilir. Âkif,

“Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım;
 Elemim bir yüreğin kârı değil, paylaşalım;
 Ne yapıp ye'simi kahreleyeyim, bilmem ki?
 Öyle dehşetli muhîtimde dönen matem ki!
 Ah! Karşımda vatan namına bir kabristan
 Yatıyor şimdi... Nasıl yerlere geçmez insan?
 Şu mezarlar ki uzanmış gidiyor, ey yolcu,
 Nereden başladı yükselmeye, bak nerde ucu!
 Bu ne hicranı müebbed bu ne hüsrân-ı mübin...
 Ezilir ruh-i sema, parçalanır kalb-i zemin!
 Azıcık kurcala toprakları, seyret ne çıkar;
 Dipçik altında ezilmiş, parçalanmış kafalar!
 Bereden reng-i hüviyyetleri uçmuş yüzler!
 Kim bilir hangi şenaatle oyulmuş gözler!” (s.185).

demektedir. Bu beyitlerle dertlerinin ağırlığını belirtirken, bunların ferdî değil, toplumsal olduğunu da ifade eder (Doğan, 1989: 36-37).

Âkif'in sıkıntılarına çare aradığı alan İslam'dır. O günün şartlarında belki iyi takdim edilemeyen İslam'ı, yüzlerce aydın anlamadı, belki de anlamak istemedi. Müslümanın sıkıntısının çaresini, cemiyetin öz malı medeniyetinin içinde aramak gerekirken, onun içinde yeni sorular sorarak, yeni çözümler getirileceği yerde, batı Ülkelerinin kulakları maalesef bu gerçeğe tıkalıydı. Bu dönemde (1908-1918) Âkif, şiirleriyle, makaleleriyle, verdiği derslerle, çevirdiği çağdaş İslam mütefekkirlerinin

eserleriyle, aydınlara hakikatleri anlatmaya çalıştı (Karakoç, 2007:18). İslam'dan kopmanın, kendi özü dururken başkalarını taklit etmenin felaketlerini gösterdi.

Felaketin izalesi için, sahip olduğu bütün gücüyle onlara ve aydınlara çağrı yapmıştır. Fakat Âkif çağrılarına cevap alamadığı, zehre şifa diye sarılmaya engel olamamaktan dolayı bunalıyor:

“Bütün yokluk mu her yer?

Barî “yok” der bir seda yok mu?” (s.184)

diyor. Üstelik yok der bir ses bile yoktur. Öylesine bir yokluk kaplamıştır. Bu bunalım ortamı Anadolu'nun genel görünümünden doğan bir ortamdır. Ortalıkta kıtlık rüzgârları esmekte, elbise yok, ayakkabı yok, tedavülde yeterli para yok. Orduda genel donanım yetersiz. Mavzer denilen beşli ile bile atılacak yeterlilikte mermi yok. Kadınlarımızın elleriyle doldurup cepheye gönderdiği patlamayan mermilerle ordumuzun mukaddesatımızı savunmaya çalıştığı bu ortam Âkif'i son derece germiştir (Karakoç, 2007:19).

2. Akif'in Maksadını Aşmış Gibi Görünen Şiirlerinin İ'tikadî Bağlamda Değerlendirilmesi

Mehmet Âkif'in yazdığı ve kader çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bazı şiirleri vardır ki, bazısında kaderi yerli yerinde anlamış ve anlatmış; bazı şiirlerinde ise, maksadını aşmış görünmektedir. Âkif her ne kadar bu nevi şiirleri vesilesi ile insanın güç ve idaresini inkâr eden cebriye ekolüne mensup bir cebri gibi görünmüş olsa da, aslında Âkif öyle değildir. Âkif'in “Safahat”ına bakıldığı zaman, onun, Hz. Muhammed (s.a.v.), Kur'an, İslam, vatan, bayrak ve mukaddesat adına ne varsa yazdığı şiirlerinde Selef-i Salihin'in izinden giden çok derin bir Selefi olduğu görülecektir. Âkif,

“Canileri, katilleri meydana süren sen;

Canideki, katildeki cür'et yine sende!

Sensin yaratan, başka değil, zulmeti, nuru;

Sensin veren ilham ile takvayı, fücuru!

Zalimde teaddiye olan meyl nedendir?

Mazlum niçin olmada ondan müteneffir?

Âkil nereden gördü bu ciddi hareketi?

Cahil neden öğrenmedi âdâb-ı hayatı?

Bir failin icbarı bütün gördüğüm âsâr!

Cebrî değilim... Olsam İlahî ne suçum var?" (s.16)

derken, cebrî düşüncesini ifade etmiş gibi görünse de, aslında hayır ve şeri, iyilik ve kötülüğü yaratanın Onun olduğunu belki en iyi bilenlerdendir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, Âkif başta kader olmak üzere imanın altı şartını herkesten daha iyi bilen bir insandır. Şiirde belki maksadını aşmış gibi görünmesi, onun konunun cahili olmasından değil, belki ortamın kahırla, öfkeyle söylediği bir haldir. Şiirde cebirden ziyade sitem ve nazlanma makamıyla beraber, şatahat düşüncesi içinde ve halin getirdiği bunaltıcı şerait altında bu ifadeler söylenmiştir.

Şatah, şathiye, hareket, kıpırdama, köpürme manalarına gelmektedir, üzerinde benlik ve dava kokusu bulunan söz demektir (Uludağ, 2005: 327). Yaşamadığımız çağın hiçbir şeyini, ne kültürünü, ne medeniyetini, ne örf ve adetlerini, ne iktisadını ve hatta ciddi manada dini yaşayışını aktarabilirsiniz.

Allah (c.c.), önceden, olacakları ezeli ilmiyle maluma uygun olarak kadere yazar, eğer Allah da olmasını dilemişse, zamanı gelince kaza olarak ortaya çıkar. Kullarının duası ve yaptıkları iyiliklerle veya kendi yüce iradesiyle bir şeyi kaza yapmayıp kaderde tutacaksa bunu da yine O, bilir (el-Meydanî, 1997: 626-627). Âkif de bu gerçekleri çok çok iyi bilir. Ancak bütün bunlara rağmen, susması gerekirken, şiirlerini şatahat nev'inden maksadını aşan birer ifade olarak kullanmış Âkif... Bu ifadelerinde Âkif'i cebrî miydi, değil miydi? diye münakaşa etmek yerine, bu maksadını aşmış gibi görünen şiirlerinin inanç bağlamında ne ifade ettiğini araştırmak daha yerinde olur sanıyorum. Âkif'in bir şiirinin sonunda söylediği;

Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?

Senden daha bir emr-i sükun inmeyecek mi?

Her an ediyorsun bizi makhûr-i celalin,

Kurban olayım nerde senin, nerde cemalin?

Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,

Kimden kime feryâd edelim söyle İlahî? (s.16).

sözünden, onun cebriye mezhebine nispet edilmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu mısralar, Mehmet Âkif gibi mü'min bir insanın kaleminden çıkmışsa, buradaki ruh haline elbette daha dikkatlice bakmak gerekir. Ama nasıl bakarsak bakalım, burada şairin, duygularına gem vuramayarak Allah'a sitem etmekten kendini alamadığını görüyoruz. Şair, mezkûr söylemini itikadî açıdan sakıncalı bulmamış olmalı ki, çıkarma veya düzeltme ihtiyacı görmemiş. Fakat şair, denebilir ki, burada vakıyı olduğu kadar, vakıa karşısındaki öznel hallerini de gerçekçi bir yaklaşımla şiire sokmuştur. Dolayısıyla Âkif kendisini öğretilerin icap ettirdiği şekilde hareket eden soyut bir varlık

haline getirmemiş, somut bir şahıs olarak tezahür etmiştir. Bu somut özne öğretisiyle ve inancıyla olduğu kadar, aynı zamanda memleket hadiselerine karşı etiyle kanıyla tepki veren insandır (Metin,2008:281-282.). Ayrıca yine Âkif'in,

“Ey bunca zamandır bizi te'dib eden Allah;
Ey âlem-i İslam-ı ezen, inleten Allah!
Bizler ki senin va'd-i İlahine inandık;
Bizler ki bin üç yüz bu kadar yıl seni andık;
Bizler ki beşer bir sürü ma'buda taparken,
Yıktık o yaman şirki, devirdik ebediyen;
Bizler ki birer hamlede evhamı bitirdik
Ma'bedlere Ma'bud-i Hakiki'yi getirdik;
Bizler ki senin ismini dünyaya tanıttık...
Gördükse mükâfatını, yâ Rab, yeter artık!
Çektirmedeğin hangi elem, hangi ezadır?
Her ânı hayâtın bize bir Ruz-i Cezadır”(s.275).

Mısralarında bir serzeniş, bir sitem, bir arbeye hali sezilenmektedir. Ancak bu imtihan dünyasında hele Allah ile pazarlık olmaz. Fakat biz Âkif'i yine bu kefedeyi tartamayız.

Aynı minval üzere yazdığı şiirlerini aşağıya alıp, onları kalam bağlamında, inanç süzgecinden geçirerek, maksadını aşan şiirlerin Âkif'i ne kadar sorumlu tuttuğunu ya da Âkif'in böyle bir sorumluluğunun olup olmadığını ortaya koymak her bakımdan doğru olacaktır. Öncelikle şunu söylememiz gerekmektedir. Sonuç ne olursa olsun, Âkif'in kalbimizdeki değerinden en ufak bir eksilme söz konusu olmayacaktır.

“O nuru gönder, İlahî, asırlar oldu yeter!
Bunaldı milletin âfâkı, bir sabah ister” (s.326).

Kur'an'da, “Kararını verdiği zaman da artık Allah'a dayanıp güven.” (Âl-i İmran 3/159) mealindeki ayet hakkında yazdığı bir şiirde de yine maksadını aşmış gibi görünen mısralar mevcuttur. 1912-1916 yılları arasında memleketin buhranlı olduğu zamanlarda bu mısralar yazılmıştır.

“Allah'a dayanmak mı? Asırlarca dayandık!
Düştükse bu hüsrana, onun narına yandık!

Yetmez mi çocukluktaki efsaneye hürmet?

Hâlâ mı reşit olmadı, hâlâ mı bu ümmet?” (s. 439).

Mehmet Âkif, var olan ve ciddi anlamda yaygınlık kazanmış ve hayata geçirilmiş ölü bir tevekkülden, Kur'an ve sünnetten olmayan ve fakat İslam'ın özündenmiş gibi algılanan bir takım köhne telakkilerden yakınmakta ve onlara kahırla hücum etmektedir. Zaten şiirin devamındaki şu mısralardan da bu tevekkülün ne olduğu anlaşılmaktadır.

“Allah’a değil, taptığın evhama dayandın;

Yandınsa eğer, hakk-ı sarihindi yandın...

Mefluç ederek azmini bir felc-i iradî,

Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemadî!” (s. 439).

Âkif, adaletsizliğin, düzensizliğin, zulmün, ahlaki dejenerasyonun düşmanıdır. Bu bakımdan bazı şiirlerindeki maksadı aşısını yorumlarla kapatabiliyoruz; ancak bazı şiirleri de var ki, bizi hayretten hayrete sürüklüyor. İşte onlardan birisi:

“Ya Rab, bu ne hüsrandır, İlahî, bu ne zillet?

Mazlumu nedir ezmede, ezdirmede mana?

Zalimleri adlin, hani, öldürmedi hâlâ!

Cani geziyor dipdiri... can vermede masum?

Suç başkasının da niçin başkası mahkum?

Madem ki, ey adl-i İlahî, yakacaktın...

Yaksaydın a mel'unları... tuttun bizi yaktın!

İslamı elinden tutacak, kaldıracak yok...

Nâ -hak yere feryad ediyor; Âcize hak yok!

Yetmez mi musab olduğumuz bunca devahî ?

Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i İlahî!” (s.193-194).

Teslis akidesi mensupları hıristiyanların ülkemizi işgal etmeleri, camilerimizi yıkmaları, ayakta kalanları da bazı çirkin amaçları için kullanıyor olmaları, aşırı şımarık tavırları, Âkif'te uyanan, ülkemizin sanki çan seslerine ve salıp manzarasına mahkûm olacaktı hissi, ona bu şiirleri yazdırmıştır. Ona göre vahdet meşalesi sönünce teslis ile âleme karanlık çökecektir. Âlem-i İslamın

toprak ve kum kesildiği yerde, tevhitte yerlerin dibine giren putperestliğe ait putlar yeniden fişkıracaktır. İşte bu düşünce Âkif'i böyle kesif bir haleti ruhiyeye sürüklüyor.

Âkif'in "Safahat"ta ; "İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helak edecek misin?" (Â'raf 7/155.) ayetini esas alarak yazdığı bir şiir var. "Safahat", III. kitap "Hakkın Sesleri"nde yer alan bu şiirin yazılış tarihi, 1913'tür (Ersoy,1913:193-194). Balkan savaşlarının İstanbul'a akıttığı Müslüman bedenler, yitirilen topraklar ve bırakılan yerlerde, göç yollarında hunharca dökülen kan, yıkılan camiler, İstanbul'u dolduran muhacir kabileleri elbette Mehmet Âkif'i derinden etkilemiştir ve imdadı Hakk'tan beklemiştir (Gömeç, 2015: 486-488).

"Ya Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabahı?

Mahşerde mi biçarelerin, yoksa felahı!

Nur istiyoruz... sen bize yangın veriyorsun!

"Yandık!" diyoruz... boğmaya kan gönderiyorsun!

Esmesse eğer bir ezeli, nefha, yakında,

Ya Rab, o cehennemle bu tufan arasında,

Toprak kesilip, kum kesilip âlem-i İslam;

Hep fişkıracak yerlerin altındaki esnam!"(s.193).

Aynı minval üzere söylenmiş çok sayıda şiir var "Safahat"ta. Fakat burada hepsini alma imkânımız yoktur. Ancak son bir şiirini aşağıya alıyoruz.

Şu öksüz yurda bir gülmez misin! Hâlâ yetimindir;

Hayır, ben handeden geçtim, celalin etmesin tehdit,

Açar haşyetle donmuş her sücudum renk renk ümid.

İlahî! Pek bunaldım, nerde nurun? Nerde gufranın?

Cehennem gezdirip dursun mu âfâkımda hicranın?

Evet, gafletti sun'um lâkin insan gaflet etmez mi?

Yıkandım bir ömürdür döktüğüm, yaşlarla, yetmez mi ?

Âkif'in mezkûr mısralarında hem kahır, hem de pişmanlık duyguları içiçe girmiştir. Ancak bu mısralarda imanî bir zaaf aramak doğru değildir. O, zor zamanlar boyunca memlekette ye'se düşülmesin diye Mehmet Âkif, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde verdiği vaazlarıyla Milli Mücadele'ye önemli katkılarda bulundu. Bu vaazların en önemlilerinden birisi Nasrullah Paşa Camii vaazıdır

(Kaytancı, 2007: 27). Üzüntüsünü, çaresizliğini ve zaman zaman çöken âsabını ve kader yükünü Rabbiyle paylaşmıştır. Her sefer yeniden toparlanmış, Allah'a yeniden sığınmıştır.

Maksadını aşmış gibi görünen ifadeleri sadece Âkif değil, asırlar gerisine gidildiğinde tasavvuf erbabında ve şairlerin yazdıkları şiirlerinde aynı ifadeleri görmek mümkündür.

“Hallac ene’l Hak söyledi

Haktır sözü Hak söyledi

Nâdân mukayyed anladı

Amma ki, mutlak söyledi.”

Nesimi'nin bu mısralarında da belirttiği gibi (Uludağ, 2005:124-125) , Hallac'ı Mansur “Ene'l Hak” demiş. Bu ifade şatahat nev'inden olduğundan yanlış anlaşılmıştır. Hâlbuki , “Ben Hak'tanım” demek istemektedir (Uludağ, 2005:124-125). Bu sözü bir hadis manasıyla yorumlayabiliriz. Peygamber (s.a.v.): “Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı...” (Müslim (1402/1981), Sahih, Babü'n-Nehyi An Darbi'l-Vechi,32,III, 2017,h.no:115 (2612), buyurmuştur. Bu hadisle

a-Allah Âdem'i bugün bildiğimiz iki ayak üzerinde yürüyen suretinde yarattı; b- Âdem'e bakıldığı zaman ancak Allah gibi yüce bir sanatkar akla gelebilir. Allah sıfatlarıyla bütün yarattıklarının yanındadır, neye baksanız, o şeyin yaratılmasını Allah'tan başkasına veremezsiniz. Yani her masnuda, özellikle insanda Allah'ı sıfatlarıyla görmek mümkündür, şeklinde yorumlayabiliriz. Hallacı Mansur maalesef bir hakikatı anlatmak isterken, düm düz yolu bırakıp, muğlak, anlaşılması yorumlara bağlı, şatahat nevinden ifadeler kullanmıştır. Zaten bu yüzden de asılarak öldürülmüştür (Küçük, 2015:35).

“İstemegil Hakk'ı irak gönüllerdedir Hakka durak

Sen senlüğün elden bırak tenden içerü candadır”

Yunus'un bu beyti ile, Fuzulî'nin,

“Ger ben, ben isem nesin sen ey yar

Ger sen, sen isen neyim ben ben-i zar!”

Bu beyti, Şemseddin Sivasi'nin,

“Mest olanlar kelamı kendinden gelmez veli

Pes ene'l Hak nice söyler kişi Mansur olmadan ”(Uludağ, 2005: 123).

Bu beyitleri, son derece izaha muhtaç şatahat nevinden söylenmiş şiirlerdir. “Ene'l Hak”, “Sübhanî mâ â'zame şânî,” “Bir denize daldım ki, nebiler sahilinde durdu.” gibi ifadeler, bu kabil

söylenmiş sözlerdir. Şatahatın yukarıda da tanımını verdik, bir başka tanımında ise, bir sözdür ki, dil onu söylemekten kaçınır, kulak onu dinlemekten hoşnutsuz olur. “Zahiri itibariyle şer’î hükümlere aykırı düşen söz; ne kastedildiği kolay kolay anlaşılmayan kapalı veya sembolik ifade” (Uludağ, 2005: 327). Yunus’un şu mısralarında olduğu gibi:

“Çıktım erik dalına anda yedim üzümü

Bostan ıssı kakıyıp der: Ne yersin kozumu.”

İlahî feyz ve kuvvetli tecellilerle kendilerinden geçen, coşan ve taşan velilerin ihtiyaçları dışında söyledikleri sözler ki, çoğu şeriate aykırı gibi görünür. Kendilerine gelince tevbe ederler. İyi ve samimi bir dini hayat yaşayanların ağzından çıkan şathiyeler kabul edilmeyebilir, fakat onu söyleyenlere saygı göstermek ve kendilerini anlamaya çalışmak gerekir. Ancak “sahv (uyanıklık) halinde şathiye söyleyenlerin veya bu tür şathiyeleri delil kullananların sözleri ve davranışları anlamsızdır. Bu tür sözlerin bir kısmı küfürdür, Allah’la alay etmektir Kaygusuz Abdal’ın şu şiiri gibi” (Uludağ, 2005: 327-328):

“Erlîği ile anılır filan oğlu filan deyu

Anan yoktur, baban yoktur, sen benzersin p... Tanrı” (Uludağ, 2005: 327-328).

Özellikle tasavvuf erbabından Hz.Mevlana (ö.672/1273), Şeyh Muhyiddin el-Arabî (ö.638/1239) gibi Vahdet-i Vücut ehli insanlar, bayılıp, istiğrak haline geçtiklerinde ağızlarından şeriatın zahirine aykırı sözler çıkmaktadır. Kendilerine geldiklerinde bu sözleri kabul etmemektedirler. Böylece de mazur sayılmaktadırlar. Sahv halinde söyledikleri sözlerinden dolayı sorumlu tutulmamaktadırlar; zira içinde buldukları ortam ve şartların getirdiği bir halet-i ruhiye sonucu söylenmiş sözlerin, arbededen ziyade, Allah’la aralarındaki nazlanmanın getirdiği bir durum olarak değerlendirilmektedir (Uludağ, 2005:310-311). Vahdet-i Vücut erbabının sekr halinde söyledikleri sözlerinin bir kıymet-i harbiyesi olmadığı Yusuf Hakiki Baba’nın Muhabbet-Name Mesnevisinde de ifade edilmiştir (Evat, 2017: 759) Âkif’in söylediği şathiyelerini de nazlanma kategorisinde değerlendirilmektedir. O, meşhur halet-i ruhiyesine İ’la-i Kelimetullah uğrunda düştüğü ve o sözleri sarfettiği için, Âkif’i yargılamak doğru değildir. Âkif çok sağlam bir müslümandır, yolu Ehl-i Sünnet’in yoludur, asla cebrî de olmamıştır.

2. Kur’an’da Geçen Nazlanma Örnekleri

Kur’an’da az da olsa nazlanma örnekleri vardır. Bu örneklerden bazılarını aşağıya alıyoruz. Hz. Musa’nın, Firavun hakkında Allah’a olan serzenişini Allah Kur’an’da şöyle beyan etmektedir:

“Musa dedi ki: Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve kavmine dünya hayatında zinet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri), insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, diye mi (verdin)? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver (ki iman etsinler) (Yunus 10/88).

Ayetin manası son derece açıktır, yoruma ihtiyaç yoktur. Ancak yine de bazı açıklamaların yapılmasında yarar vardır. Firavun’un İsrailoğullarına zulüm ve baskısı ziyade olduğu zaman Hz. Musa (a.s.) beddua etmeye başladı Hz. Harun (a.s.) da onun bedduasına amin diyordu. Bedduayı yapan Hz. Musa olmasına rağmen, Allah ayette her ikisinin dualarını da kabul ettiğini beyan etmektedir.

Başkalarına beddua eden, niçin beddua ettiğinin sebeplerini açıklamak durumundadır; zira bu beddua eden şahsın üzerinde olan bir yükümlülük ve hukuktur. Çünkü toplumda bu bedduayı işitenler, günahsız ve sebepsiz beddua ettiği düşüncesine kapılmamalıdır. Bu kural belli bir zamana değil, bütün zamanlara aittir. Bunun içindir ki, Hz. Musa (a.s.) ayeti kerimede önce sebepleri sıralıyor, sonra da bedduasını yapıyor. Bununla şunu demek istiyor: “Ey Rabbim! Firavun’a ve kavminin ileri gelen eşrafına bitip tükenmeyen mal verdin; o malla, güç kuvvetle baş kaldırsınlar, fitne fücür yapsınlar, işlerinin sonu insanları dininden uzaklaştırmak olsun diye mi? Rabbimiz onların mallarını yok et; diyarlarını başlarına yık; çünkü onlar facir kâfirlerdir. Senin verdiğin nimetini sana günah işleme yolunda kullandılar. Kalplerine baskı yapıp sıkıştır hatta kaskatı kesilsin; nasihat ve hatırlatmadan dolayı yumuşamasın, taki en şiddetli azaba nail olsunlar (es-Sabunî, 2005:525).

“Li Yudillü” fiilindeki lam harfi “Lamü’l-Akıbet” tir. Yani, Firavun ve kavmin ileri gelen eşrafına çeşit çeşit çok sayıda mal verdin, sonuçta insanları sapıtsınlar, dininden uzaklaştırsınlar ve senin tevhidini ve sana itaati menetsinler diye mi? İşte bu nazlanma anlamı bu lam sayesinde ifade edilebilmektedir (es-Sabunî, 1978: I, 595.)

“İbrahim’den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında (adeta) bizimle mücadeleye başladı.”(Hud 11/74).

“Musa tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Musa dedi ki: “Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helak ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helak mi, edeceksin?”(Â’raf 7/155) .Elmalı’nın, buzağıya tapmakla nehyine karşı gelmeleri, gereği gibi vazifelerini yapmadıkları ve ısrarla buzağıya tapanları görüp onlardan ayrılmadıkları zaman onları helak ederdin beni de... Yani bizi günahlarımız sebebiyle helak etmek murad etse idin o vakit yapardın. Suçlu idik, helak yerine lutufta bulundun bizi bağışladın. Müstehak olduğumuz halde o gün helak etmedin de şimdi içimizden bazı süfahanın (beyinsiz) hikmetini bilmez, kayacak noktalarda kendini tutamaz hafif akıllıların

yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin? (Elmalılı, 1971: I, 2293). Bu yorumundan, Hz. Musa'nın Allah'a karşı nazlanması açıkça anlaşılmaktadır.

3. Âkif'in Bedrin Arslanları İle Çanakkalede Savaşan Yiğitler Arasında Yaptığı Teşbihin Değerlendirilmesi

Mehmet Âkif, Çanakkale'de mukaddesatı uğruna savaşan Mehmetçiğin ne halde olduğunu görmeden, sıkıntısının derecesini hissetmiş ve Çanakkale şiirini kaleme almıştır. Nasıl bir Çanakkale ki, top mermileri patladığı zaman yerden fıskıran topraktan ziyade parçalanmış insan cesetleri... Karşı düşmanın mühimmatı Mehmetçikten kat kat fazla ancak, Mehmedim onların haline güler geçer. Çünkü Çanakkale direnişimiz, ümitsizliğe karşı sonsuz ümit direnişidir; elimizdeki bütün imkanları sonuna kadar kullanma iradesidir; vahşete karşı medeniyet direnişidir. (Çetin, 2017/17). İşte Mehmet Âkif bu direnişi gösteren kahramanları, kahraman ecdadımızı vasfederken şöyle diyor:

“Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş, asker!

Gökten ecdad inerek öpse o pâk alını değer.

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...

Bedr'in Arslanları ancak bu kadar şanlı idi” (s.403-404).

Teşbih birinci derecede manayı genişletmek ve açık bir hale sokmak için yapılmaktadır (Abbas, 2009: 219). Yukarıdaki son iki mısırda “Teşbih-i Maklup” vardır. Bu da aynı idealizmin, aynı ruh yüceliğinin aynı seviyede ortaya konulması için yapılmaktadır. Bundan dolayı bu teşbihe aynı zamanda “Teşbih-i Tafdîl” de denilir. Yani, bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi, ardından benzeyenin benzetilenden üstün tutulmasıdır (Değirmençay, 2011: XXXX, 556). Yani teşbihte var olan dört unsurdan müşebbeh denilen (benzeyen)in, müşebbeh bih denilen (kendisine benzetilen) in yerine konularak yer değiştirmeleridir. Benzeme yönünün müşebbehte müşebbehün bihten daha üstün olduğu iddiası üzerine kurulan teşbihtir (Bulut, 2013:179). Aslında müşebbeh bihte olan vasfın, müşebbehte daha güçlü olduğunu iddia etmektir. إنما البيع مثل الربا “Alış-veriş de ancak faiz gibidir.”(Bakara 2/275.) Halbuki tam tersi söylenmesi gerekir. Cahiliye döneminde faize alışık toplum faizin de alış-veriş gibi helal olduğuna o kadar inanmışlar ki, faizi onun yerine koymuşlardır. كأن ضوء النهار وجهه. “Gündüzün aydınlığı sanki onun yüzüdür.” Muhammed b Vehb/Vüheyb(ö.225/840)'in şu beyti: (Bulut, 2013:180) و بدأ الصباح كأن غرته وجه الخليفة حين يمتدح “Sabah oldu, sanki onun aydınlığı, methedilen halifenin yüzü gibidir (Bulut, 2013:180) bu kabil misallerdir. Hâlbuki halifenin yüzü sabahın aydınlığına benzetilmeliydi.

Âkif'in, yaptığı teşbih-i maklupta (Ma'kus) Bedir aslanlarını Çanakkaledeki mehmedçiğe benzetmesinin sebebi çok önemlidir: Çünkü Bedir, Müslümanların varolma ya da yok olma savaşidir.

Peygamber'in (s.a.v.), "Ya Rab, bu bir avuç müslümanı helak edersen yeryüzünde sana ibadet eden kalmaz." (Hamidullah, 1993: I, 229.) duası bunu açıkça göstermektedir. Çanakkale de, Müslüman Türk'ün haritada kalabilmesi ya da haritadan silinmesi davasıdır. Çünkü Türk'ün haritada kalması İslamın ve Müslümanların da zaferidir. İkisinde de, hem Bedir'de, hem de Çanakkale'de, İ'la-i Kelimetullah'ın yücelmesi ya da şirkin ve salibin hâkim olma davası vardır. Çünkü Çanakkale, maddeya karşı mananın, silaha karşı iradenin, imkana karşı imanın, teslise karşı tevhidin, haça karşı hilalin zaferidir. (Çetin, 2017/37). İşte Âkif bu kutsal manayı göstermek için o, teşbih-i mahlubu yapmıştır. Aslında Mehmed Âkif Çanakkale'deki aslanları başka şekilde de övmüştür. "Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor" mısraından... "Gömelim gel seni tarihe! desem... sığmazsın" mısraına, "Bu taşındır." Diyerek Kâbeyi diksem başına" mısraından"Yine bir şey yapabildim diyemem hatıranı" mısraına, nihayet, "Sen ki son ehl-i salibin kırarak savletini" mısraından" Sana ağışunu açmış duruyor Peygamber!" mısraına kadar geçen dizeler bu babda şaheserdir (Akay ve Andı, 2012: 31). Ancak Çanakkale Savaşları o gün için askeri anlamda bir haçlı saldırısı idi. O gün silahla, ordularla geçemedikleri Çanakkale'yi bugün siyasetle, ekonomiyle, kültürle, sanatla,, basın yayınlara geçmeye ve ülkemizi işgal edip bu vatanda Türk varlığını tasfiye etmeye çalışıyorlar. Dolayısıyla Haçlı saldırıları bugün de modern, hatta postmodern anlamda devam etmektedir. (Çetin, 2017/45).

Sonuç

Âkif, popüleriteyi bir tarafa bırakıp, sanatı sanat için değil, sanatını milletinin hizmetine sunan, milletin derdiyle dertlenen ve ömrünün sonuna kadar bu davayı sürdüren bu kahramanlardan biridir. Nesilden nesille aktarılan ve dillere destan olmuş Çanakkale savaşlarını ve anlatmak için kelimelerin kifayetsiz kaldığı oradaki manzarayı bizzat gözleriyle görmediği halde "Çanakkale Şehitlerine" yazdığı şiiri, şiirin içeriğini ve o, halet-i ruhiyeyi Âkif'ten başkası hissedemez ve o mükemmellikte mısralara dökemez...

Âkif'in emsalsiz kitabı *Safahat* okunduğu zaman, muhtevasında Âkif'in ruh halini görmek mümkündür. Başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere bütün milletin kutsallarıyla ilgili şiir yazmıştır. İşte bu önemli kutsallardan olan iman, Kur'an, vatan, bayrak ve namus dünya savaşları nedeniyle zorda kalınca, Mehmet Âkif, vaazlarıyla halkın arasında olmasının yanı sıra, şiirleriyle de haykırmasını bilmiş, halkın ve memleketin derdini öz derdi edinmiştir.

Memleketin bozulan psikolojik ortamı ve psikolojisi bozulan Âkif'in halet-i ruhiyesi birleşince, maksadını aşmış gibi görünen ve şatahat nevinden bazı şiirleri ortaya çıkmıştır. Bu şiirlerin yazılmasına sebep olan ortam ve şartlar göz önünde bulundurulduğunda, bunlarla Âkif gibi dinini çok iyi bilen bir Müslümanı herhalde yargılamamak gerekir.

Sadece Âkif değil, Türk-İslam Edebiyatında ve tasavvuf alanında binlerce örneği bulunan şatahat nevinden söylem ve şiirler, Âkif'in bu alanda yalnız olmadığını göstermektedir. Bu tür şatahatları ve arbedeleri ehil olmayanların kullanmaları doğru değildir. Âkif gibi insanların, neyin imana aykırı, neyin değil, bunları bilmemeleri doğal değildir. Geçmişten günümüze kadar gelen büyük mutasavvıf ve şairlerin de şatahat, arbede ve nazlanma gibi yollarla şiir yazmamaları, söz söylememeleri aslında en doğru yoldur, ancak söylemişlerdir; geriye dönüp tamir etme imkanı yoktur. Kültür ve edebiyatımıza mal olmuş büyük şairler tabii ki şiirlerini bilerek yazmışlar ve mutasavvıflar sözlerini bilerek söylemişlerdir. Bu bilge insanların, imanlarına ve ahiret hayatlarına zarar verecek ve tehlikeye sokacak bir gaflete girdikleri düşünülmemektedir. Buna göre, nazlanma makamında bulunan bu insanların, ne Allah katında, ne de kul nezdinde muahaze olmayacaklarını, iman açısından da onlara bir zarar vermeyeceği ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (2011). *Türk Şiir Ve Antolojisi*. Birinci Baskı, 3 Cilt. Ankara.
- Akay, H. Andı, M. F. (2013). *İstiklal Marşı, İstiklal Marşı 41 dize, 41 Yorum*. 4. Baskı .İstanbul: Hat Yayınları.
- Bulut, A. (2013). *Belagat, Meani, Beyan Bedi'*. 3. Baskı, İstanbul.
- Doğan, M. (1987). *Camideki Şair Mehmet Âkif*. 4. Baskı, İstanbul.
- Değirmençay, V. (2011). "*Teşbih*". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebu Muhammed, F. (2009). *Esalibü'l-Beyan fî Ulûmi'l-Belağa*. 2. Baskı, Bir Cilt, Amman: Dâru'n-Nefâis.
- Çetin, N. (2017), *Çanakkale Savaşları Ve Mehmet Akif*, Birinci Baskı, Bir Cilt, Ankara, Atlaskitap.
- Elmalılı, H. Y. (1971), *Hak Dini Kur'an Dili*, 9 Cilt, İstanbul: Eser Kitabevi.
- El-Meydanî, Abdurrahman Hasan Habenneki (1997), *el-Akîdetü'l-İslamiyye ve Üsesüha*, 8. Baskı, Bir Cilt, Dimeş: Dâru'l-Kalem.
- Ersoy, M. A. (2011) *Safahat*. Birinci Baskı, Bir Cilt, Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık.
- Es-Sabunî, Muahammed Ali (2005), *et-Tefsiru'l-Vâdih el-Müeyesser*, 6. Baskı, Bir Cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Es-Sabunî, (1978), *Safvetü't-Tefasir*, 85. Baskı, 3 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Evat, (2017). *Konuşma Sanatına Dair: Muhabbet-Name Mesnevisi Örneği*, II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, Birinci Baskı, Bir Cilt, Aksaray: Kalkan Matbaacılık,

Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Tarihi*, 5. Baskı, Bir Cilt, Ankara: Erek Ofset Akçağ Basım Yayın, (1436/2015).

Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 5. Baskı 2 Cilt İstanbul: İrfan Yayınları.

Issı, A. C. (2007) *Safahattaki İsyanı “Arbede” Başlığı Altında Okumak. Biliş Türk Sosyal Bilimler Dergisi*. sy: 40 Ankara.

Kaytancı, A. (2007). *Mehmet Âkif İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*. 3. Baskı, Bir Cilt, Niğde: Net Yayıncılık.

Karakoç, S. (2007). *Mehmet Âkif*, 15.Baskı İstanbul: Diriliş Yayınları.

Küçük, Hülya (2015), *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 4. Baskı, Bir Cilt, İstanbul, Çınar Matbaacılık.

Metin, A. (2008). *Hakkın Sesleri: Siperden Yükselen Feyeran, Hece Dergisi*, Mehmet Âkif Özel Sayısı, Sy: 133, 2. Baskı Ankara: Öncü Basımevi.

Müslim. (1981). *Sahih*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, 3 Cilt İstanbul: Çağrı Yayınları.

Uludağ, S. (2007). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı, Bir Cilt, İstanbul: Kabalcı Yayımevi.